

EL-HÂC AHMED EL-HİLMÎ EL-ÂMİDÎ'NİN MU'ÎNU'L-KÂRÎ FÎ TERCEMETİ AHVÂLİ RİCÂLİ'L-
BUHÂRÎ' (YAZMA)ESERİNİN (HADİS) ÖZELLİKLERİ
AL-HÂC AHMED AL-HİLMÎ AL-ÂMİDÎ OF THE MU'ÎNU'L-KÂRÎ FÎ TERCEMETİ AHVÂLİ RİCÂLİ'L-
BUKHÂRÎ' WRITING WORK HADITH PROPERTIES

Hikmetullah ERTAŞ*

Öz

Osmanlı Devleti, kurulduğu günden itibaren eğitime son derece önem vermiş, hüküm sürdüğü toprakların dört bir yanını eğitim kurumları ile donatmıştır. Pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış kâdim şehir Diyarbakır (Amed/Amid) de, Osmanlılar döneminde önemli ilim merkezlerinden idi. Diyarbakır farklı dönemlerde çok sayıda âlim yetiştirmiştir. Diyarbakır'ın yetiştirdiği âlimlerden biri de, 1841-1903 yılları arasında Diyarbakır'da yaşamış "müderris", "müftü" El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî'dir.

Çalışmamızda önce El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî'nin hayatı, eserlerine değinilmiş daha sonra, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'indeki ravilerine dâir kaleme aldığı "*Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî*" adlı (yazma hâlindeki) eseri incelenmiştir. Günümüze ulaşabilmiş tek nüshâ/"müellif nüshâ" sı bulunan eser çerçevesinde, müellifin eserinde izlediği metod ile faydalandığı kaynakların tespiti ayrıca müellif/eser (in) hadise alanına katkısı hedeflenmiştir. Yaptığımız bu çalışmada; El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî'nin yaşadığı dönemde iyi bir eğitim aldığı, hadis sahasında birikimli olduğu, eserinde izlediği metotun *el-Câmiu's-sâhîh* okuyucusu/araştırmacısına önemli katkılar sağladığı/sağlayacağı, eserinin tez gibi geniş boyutlu çalışmalar ile detaylı biçimde irdelenmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: El-Hâc Ahmed el-Hilmî, Müftü, Buhârî Ricâli, Mu'înu'l-Kârî, Diyarbakır.

Abstract

Since the establishment of the Ottoman State, it has given utmost importance to education. The ancient city of Diyarbakır (Ahmed Amidî), Which was home to many civilizations, was one of the most important centers of science in the Ottoman period. Diyarbakır has trained many scholars in different periods. One of them is the professor who lived in Diyarbakır between 1841-1903 and the mufti is Al-Hâc Ahmed al-Hilmî al-Âmidî. In our study, first he touched upon his life and his works and then he studied the book on the subject of the steamy "*Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî*". In the frame work of the found work in in the single copy of the book "author of the present" the author has identified the resources he used in his work and also contributed to the field of the work of the author.

In this study, we believe that Al-Hâc Ahmed al-Hilmî al-Âmidî had a good education, had accumulated in the field of hadith, and the method he followed in his work provided important contributions to the well-known readers and researchers of *Câmiu's-sâhîh*. It was reached.

Keywords: El-Hâc Ahmed el-Hilmî, Mufti, The Ricâl of Bukhârî, Mu'înu'l-kârî, Diyarbakır.

GİRİŞ

Bu çalışma hicri 11 Zilkaide 1257/ milâdî 25 Aralık 1841 Diyarbakır doğumlu, uzun süre Mardin'in Kâsımiyye mederesesinde müderris, vefât edene kadar (20 yıl boyunca) ise Diyarbakır müftülüğü görevinde bulunan El-Hâc Ahmed El-Hilmî El-Âmidî ile ilgilidir. Yaşadığı dönemin önemli şahsiyetlerinden olan El-Hâc Ahmed, ilmî donanımını Diyarbakır'daki medreselerde tamamlamış olup Mardin ve Diyarbakır'da müderris ve müftü olarak 32 yıl boyunca hizmet etmiştir. 1319/1902 'de Diyarbakır müftüsü ilken vefat eden El-Hâc Ahmed geriye Kıraat ile ilgili *Tertibu Ebi'l-Vefâ*, Hadis İlmi'ne dâir ise *Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî* adlı eserleri ile bazı tasavvufî şiirler bırakmıştır.

Makalede, günümüze yakın dönemde yaşamış olan El-Hâc Ahmed El-Hilmî El-Âmidî'nin yazma hâlinde bulunan *Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî* eserini ele alacağız. Burada *Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî*'nin Hadis İlmi bakımından taşıdığı özellikleri, makale boyutuna aşmayacak şekilde irdelenmek istiyoruz. Konu, "El-Hac Ahmed Hilmî el-Âmidî'nin Hayatı Ve Eserleri" ve "*Mu'înu'l-kârî fî Tercemeti Ahvâli Ricâli'l-Buhârî*" nin Hadis Özellikleri" şeklinde iki başlık şeklinde ele alınacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, hiktas@hotmail.com.

I-EL-HÂC AHMED EL-HİLMÎ EL-ÂMİDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Ebu'l-Vefâ El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî'nin biyografisine dâir bilgileri öğrencisi Ali Emîri Efendî'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* çalışması ve günümüzde M. Şefik Korkusuz tarafından hazırlanan *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakir Ulemâsı* adlı kitabı esas alacağız. Korkusuz, eserinde Ebu'l-Vefâ Hâcî Ahmed hakkındaki bilgileri Osmanlı Meşihât Arşivinde (Dosya No: 2035) Ahmed el-Hilmî el-Âmidî tarafından kaleme alınmış otobiyografisinden naklettiğini ifade etmektedir (Korkusuz, 1996).¹

A-Hayati

Esas adı, El-Hâc Ahmed olup, künyesi Ebu'l-Vefâ'dır. Hilmî mahlasını kullanan El-Hâc Ahmed, Mevlânâ Ahmed Muhtâr diye de bilinmektedir. Hicri 1257 yılı Zilkâide ayının 11. günü Diyarbakır'da doğmuştur. Babası Yusuf Ağa'nın doğan çocukları peş peşe vefat etmiş yıllar sonra El-Hâc Ahmed doğmuştur.²

İlk eğitimine Kal'avî Hacı Hafız Mehmed Efendî'den Kur'an-ı Kerim ve Kıraat derslerini almakla başlamış akabinde Kurşunlu El-Hacc Muhammed Efendî'den Sarf ve Nahiy okumakla devam etmiştir. Sonra Diyarbakır Şer'iyye Mahkemesi başkâtibi ve hattatlığı ile meşhur Kara Hafız Muhammed Efendizâde Muhammed Salih Efendî'den Mantık ve Me'ani dersleri almıştır. Bu hocasından çeşitli hat stilleri (hututu meütenevia) için de icazet alan El-Hâc Ahmed el-Hilmî bundan sonra Çermikli Hacı Mustafa Naci Efendî'ye talebe olmuş ondan Beyzavî Tefsiri ile Mesnevî Şerif okumuştur. Eğitiminin geri kalan kısmını ise bölgenin en önemli hocalarından olan Arabzâde el-Hacc Muhammed Hasib Efendî'nin yanında tamamlamış, 1865'te Diyarbakır Camii Kebîr'de düzenlenen törenle "İcâzet-i Âlî"yi almıştır. Böylece eğitimini tamamlayan El-Hâc Ahmed, 1871'e kadar Diyarbakır Zincîriye Medresesi³nde dersler vermiştir. Zincîriye Medresesinde iken öğrenci yetiştirmiş, Kırâ'at-ı seb'a ve aşare, 'Ulûm'u İsnâ'aşere (on iki ilim) ile diğer ilimlerden eğitimlerini tamamlayan pek çok kişiye icazet vermiştir. 1871'den 1873'e kadar on iki (12) yıl boyunca Mardin Kasım Paşa (Kâsimiyye) Medresesi⁴nde müderris olarak⁵ görev yapmıştır (Ali Emîri, 2018, 5; Tayşi, 1989, 2/390-391). Hocası Diyarbakır müftüsü Arabzâde El-Hâc Muhammed Hâsib'in 1871'de vefatı üzerine Diyarbakır'a müftülüğüne atanmıştır. Ömrü boyunca "Müderrislik", "Müftülük", "Müfettişlik" görevlerinde bulunmuş "İzmir Pâyei Mücerredî", "3. cü Rütbeden Nişânı Osmânî" gibi beraâtlara lâyık görülmüştür. 1902'de vefat edene kadar Diyarbakır müftülüğü yapmıştır (Ali Emîri, 2018, 286-287; Korkusuz, 1996, 25-28).

B-Eserleri

1-) Tertibu Ebi'l-Vefâ

El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî kıraat ilimi ile ilgili olarak böyle bir eseri kaleme aldığını bize kendisi haber vermektedir (Korkusuz, 1996, 26). Ancak eserin matbu veya yazma hâlini tespit edemedik.

2-) Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî

Eserin sadece müellif nüshâsını tespit edebildik. Eser Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde 1651 numara ile kayıtlıdır.

Ayrıca Ankara Milli Kütüphane'de El-Hâc Ahmed'e ait olduğu ifade edilen bir varak'tan oluşmuş "*Hüccet-i Ta'mir-i Hamâm ve İmârât-ı Gedik Ahmed Paşa Kasaba-i Kara Hisâri Sâhib*" adında Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nun 06 Mil Yz FB 595 numaralı bir kaydı vardır.

¹ El-Hâc Ahmed hakkında bilgi aktaran diğer çalışmalar için bkz., Işık, 2013, 3/411-412.

² Öğrencisi Ali Emîri Efendî, El-Hâc Ahmed'in doğumu ile ilgili şunları kayder. "*Pederinin sulbünden gelen evlâdların hiç biri yaşamayıp vefât eylediğinden peder ve vâlideleri evlâd arzusuyla dâimâ mahzûn bulunurlar idi. Müşârun-ileyhin tevellüdünden mukaddem, pederleri Hicâz-ı mağfîret-turâza 'azîmet ve halka-i bâb-ı Beytu'llâh'a ittikâl ile vâcib Teâlâ hazretlerinden bir hayırlı veled-i zükûrun ihsân buyurulması niyâz ve ibtîhâline müsâberet eyledi. Hicâz'dan 'avdetinden sonra müşârun-ileyhin velâdeti vukû' buldu. Lâkin kâ'ide-i mukarrere-i câriye olan dokuz mâh müddet-i hamli ikmâline tevakkuf eylemeyip yedi mâh zarfında kadem-nihâde-i 'âlem-i şuhûd olduğu cihetle; Bilemem eyleyecek giryeye midir hande midir?*

msra'tı, peder ve mâderinin hasbihâlleri olarak beyne's-sürûr ve'l-bükâ kalmışlar idi. 'Âlem-i vâkı'ada sâliha ve hâciye bir kadına bir pîr zât görünüp: "İşbu çocuk mu'ammer olduktan başka, vahîd-i 'asr olacağımı vâlideynine tebşîr edesiniz." demekle Ahmed-i Muhtâr tesmiye olundu." Bkz., Ali Emîri, 2018, 286-287.

³ Zincîriye Medresesi, Diyarbakır'ın merkez Sur ilçesi sınırları içerisinde. Sincîriye, Mercâniye isimleri ile de bilinmekte olup Artuklular'dan Kutbuddin Muzaffer II. Sökmen dönemi 595/1198 yılı veya 634/1236 yılı Eyyübî hükümdarlarından Melik Salih Necmeddin döneminde yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar medrese olarak kullanılmış olup daha sonra müzeye çevrilmiş, günümüzde Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır. Bkz. http://turizm.diyarbakir.bel.tr/tr/i/Zinciriye_Sincariye_Medresesi. Erişim Tarihi: 26.12.2018.

⁴ Kâsimiye Medresesi, Mardin'in güneybatısında yer alır. Artuklular döneminde yapımına başlanmış Akkoyunlu hükümdarı Cihangiroğlu Kasım Padişah döneminde 1457-1502 yıllarında tamamlanmıştır. Bkz. Atalan, 2007, 3/ 307-314.

⁵ El-Hâc Ahmed'in Mardin Kâsimiye müderrisliği zamanında yetiştirdiği şahıslardan biri de, Millet kütüphanesinin kurucularından olan Ali Emîri Efendî'dir (1857-1924). Ali Emîri üç yıl boyunca başta Arapça şiiirler olmak üzere Edebiyat alanında El-Hâc Ahmed'ten ders almıştır.

Söz konusu eserlerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe’de çok sayıda tasavvufî tarzda şiirler yazan El-Hâc Ahmed el-Hilmî aynı zamanda yirminci yüz yıl Osmanlı Divân şairlerindedir (Şanlı, 2011, 343-344). Aşağıdaki “Mülemma Terci-i Bend” ona aittir.

Kad ra’aynâ fî tarîki’l-aşki envâü’l-belâ
Olmadık râhat olaldan derd-i aşka mübtelâ
Hâl-i mâ pejmürde şod ey dilber-i şîrîn- edâ

Makdeminle pür-ziyâ kıl bezmi ey hûrî-likâ
Def’ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ‘anâ

İnne lî kalben hazînen yâ Habîbi f’erhamî
Eyler icrâ gözleirm ol hüzn ile eşk-i demi
Nâzenînem ân dil-i mecrûhrâ dih merhemî

Makdeminle pür-ziyâ kıl bezmi ey hûrî-likâ
Def’ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ‘anâ

Mâ semî’nâ ‘âşiken fi’d-dehri merûru’l-fuâd
Varmı ‘âlemde acep bir âşık olmuş ber-murâd
Yârı der vakt-ı şümâ mâ râ be-kon mesrûr u şâd

Makdeminle pür-ziyâ kıl bezmi ey hûrî-likâ
Def’ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ‘anâ

Ütrü’ül-levm-i azûli küllü şey’in fi’l-kader
Var imiş takdirde görmek bunca âlâm ü keder
Âşıkân-râ ey perî-peyker me-yefken ez nazar

Makdeminle pür-ziyâ kıl bezmi ey hûrî-likâ
Def’ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ‘anâ

Münzü yermî’l-hecra târe aklî, râhet râhetî
Müsarra’atile memnûn et dil-i pür-hasreti
Hâhed ez tu **Hilmî**-i şeydâ nigâh-i re’feti

Makdeminle pür-ziyâ kıl bezmi ey hûrî-likâ
Def’ ola tâ ki derûnumda olan renc ü ‘anâ
(Ali Emîrî, 2018, 288)

II- MU’ÎNU’L-KÂRÎ FÎ TERCEMETİ AHVÂLİ RİCÂLİ’L-BUHÂRÎ’ ADLI ESERİ

Muhammed b. İsmail el-Buhârî’inin *el-Câmiu’s-sâhîh*’i ile ilgili farklı dönem/yerlerde ricâl başta olmak üzere çok sayıda muhtasar/şerh/ta’lik çalışması yapılmıştır (Sandıkçı, 1991; Sezgin, 2001; A’zamî, 1992, 6/368-372; Ertaş, 2018, 81-83). Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sâhîh*’i çerçevesinde telif edilen eserlerden biri de Hâcî Ahmed el-Hilmî’nin *Mu’înu’l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli’l-Buhârî*’sidir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere bu çalışma Buhârî’yi okuyan kişiye Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sâhîh*’inde geçen şahısları hakkında bilgi vererek yardımcı olmayı hedeflemektedir.

Eserin müellifi Hâcî Ahmed el-Hilmî, Buhârî’den (her) ders verdiği Buhârî’de geçen şahıslar hakkında bilgi aktaracak (bir) eser(ler)e ihtiyaç duyduğunu, bu ihtiyacı gidermek üzere *Mu’înu’l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli’l-Buhârî* ismiyle eser telif ettiğini ifade etmektedir (Âmidî, 37a).

Buhârî okuyucusuna yardımcı olma hedefiyle kaleme alındığı anlaşılan eser hakkında biz, önce eserin yazma hâlinin fiziksel özelliklerinden bahsedeceğiz. Daha sonra eserde tanıtılan raviler, faydalanılan kaynaklar ile müellifin izlediği metod başlıkları açılarak *Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî'nin* hadis özelliklerine değineceğiz.

A-Eserin (Yazma Nüshâsının) Fiziksel Özellikleri

Eser, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde 1651 numara ile kayıtlıdır. 283 varak olup her sayfada 21 satır yer almaktadır. Sırtı kırmızı renkli meşin, üzeri ebru kaplı mukavva ile ciltlenmiştir. Başta vikâye yaprağı olmamakla birlikte en sonda bir adet vikâye yaprağına yer verilmiştir. Eser rik'a hattı ile yazılmıştır. Eserin ilk 36 varakı ile 37 a varakı çizgili deftere yazılmış ve sonradan eklendiği anlaşılan fihristten oluşmuştur. Eser, fihristten önce "İhtâr-ı Evvel" "İhtâr-ı Sâni" şeklindeki bilgilerin yer aldığı ilk sayfa, birinci varakla (1b) başlar. Bu varakın alt kısmında Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü, Z.G. İhtisas Kütüphanesi 1651 kayıt numarası yer alır. Eserin dibâcesi, fihristin akâbindeki 37a varaktaki, "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" ifadesi ile başlamakta olup hem müellif hem de eser ismini ihtivâ etmektedir. Çalışmanın metni ise, sayfanın ortasında büyükçe yazılı "Harfu'l-elif" satırının altına "bir" rakamı ile işaret edilmiş "Ebu Abdillâh Urve" ismi başlamaktadır. Metinde hareke bulunmamaktadır. Metnin kenarında bazı düzeltmeler mevcuttur. Hâtîme'de ise müellifin ismi ve eserin isminin yanı sıra eserin 1315 yılı Rebiu'l-evvel ayında (1894)'te yazıldığı bilgisi vardır. Eser müellif nüshâsıdır.

B- Eserde Tanıtılan Râviler

El-Hâc Ahmed, eserin başına iki fihrist eklemiştir. İlk fihrist Arap alfesindeki harf tertibe göre "elif (ا)" harfinden başlayarak "ye (ي)" harfinde son bulacak şekilde ravilerin sıralamasını esas alır. Diğeri ise dizin diye tabir edilebilecek biçimdeki künye, Abdullah kelimesi ile başlayanlar gibi farklı ifadelerin eserdeki sayfalarını göstererek şekilde meydana getirilmiştir.

El-Hâc Ahmed, eserinde sadece Buhârî'nin kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları ele almakla yetinmemiş, aynı zamanda Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh'te* rivayet ettiği hadislerin senedinde yer alan diğer raviler ve şahıslar (Peygamberler gibi)⁶ gibi (Âmidî, 38a; 38b.) pek çok kişi hakkında da bilgiler aktarmıştır. Bu anlamda hakkında bilgi aktardığı ilk kişi "Ebu Abdillâh Urve" ikinci kişi ise "Ummu'l-Mü'min'in Aişe binti Sıddîk" tir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla El-Hâc Ahmed, *Mu'înu'l-kârî fî tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî'* de toplam 2232 kişi hakkında bilgi aktarmaktadır. El-Hâc Ahmed'in hakkında bilgi aktardığı kişilerin sayıları arap alfabesine göre aşağıdaki şekildedir.

1-Elif (ا) : 530	2- Be (ب) : 43	3- Te (ت) : 3
4- Se (ث) : 12	5-Cim (ج) : 33	6-Hâ (ح) : 138
7- Ha (خ) : 30	8-Dâl (د) : 8	9-Zel (ذ) : 2
10-Râ (ر) : 35	11- Ze (ز) : 48	12-Sin (س) : 30
13- Şin (ش) : 36	14- Sâd (ص) : 24	15- Dâd (ض) : 2
16- Tı (ط) : 11	17- Zı (ظ) : 2	18-Ayn (ع) : 573
19- Gayn (غ) : 5	20-Fe (ف) : 24	21- Kâf (ق) : 27
22-Kef (ك) : 12	23-Lâm (ل) : 1	24- Mim (م) : 315
25-Nûn (ن) : 27	26- He (ه) : 35	27-Vav (و) : 23
28- Ye (ي) : 103		

Eser, toplamda 2232 ravinin biyografisini alfabetik olarak vermektedir. Daha sonra söz konusu bu şahısların künyelerine göre eserin hangi sayfasında ele alındığı bağlamında ilk fihriste bağlı ikinci bir fihrist daha düzenlemiştir.

C- Faydalanılan Kaynaklar

El-Hâc Ahmed eserini oluştururken çok sayıda eserden faydalandığı söylenemez. O daha çok Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh'inin* şerhleri ile Hadis Ricâli'ne dâir çalışmalarından bilgiler aktarır. Hâc Ahmed hangi eserden faydalandığını kendisi bilgilerin sonunda zikretmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla El-Hâc Ahmed'in kaynakları şunlardır.

1-) Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Âmidî, 38a; 38b; 94a; 94b; 218b; 236a; 236b; 281a; 281b)⁷.

⁶ Meselâ, Buhârî'nin Kitâbul İmân'ın ilk bölümünün bab başlığında zikrettiği "وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي" «ولكن ليطمئن قلوبى» ayetinden geçen "Hz. İbrahim"i eserin üçüncü sırasındaki bir şahıs olarak tanıtmaktadır.

⁷ Âmidî eserinde yer verdiği şahısların neredeyse tamamında Aynî'ye atıfta bulunmaktadır.

2-) Ebû 'l Abbas, Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Kastallânî'nin, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*

Genelde Kastallânî (Âmidî, 63a; 64 b; 70a;73a;73b;105a;106b;107b;184b;189a.), bazen "Kast" (Âmidî, 66a; 195b; 199b; 200a; 200b; 204a; 204b.) şeklinde kısaltarak kaynak gösterir.

3-) Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*.

O, İbn Hacer'den faydalandığını genelde *Takrîb* (Âmidî, 58a; 60a;61b; 63 b; 65a; 69b; 71a; 105a; 107b; 217a; 271b.) bazen de *Takrîbu't-Tehzîb*(Âmidî, 66a; 182b; 185a; 189a; 196b.) ifadeleri ile gösterir.

El-Hâc Ahmed'in faydalandığı kaynaklara bakıldığında, onun daha çok Aynî'nin '*Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*' eserinden daha sonra ise Kastallânî'nin, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî'si* ve İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'inden faydalandığı görülmektedir.

D- İzlediği Metod

El-Hâc Ahmed'in *Mu'înu'l-kârî fi tercemeti ahoâli ricâli'l-Buhârî*'de izlediği metodun tespit ve tahlili (makaleden) daha geniş bir çalışmanın konusu olmaya müsaittir. Bu sebeple biz, makalenin sayfa sınırlarını gözeterek El-Hâc Ahmed'in izlediği metod hakkında genel bilgiler vermekle yetineceğiz. El-Hâc Ahmed'in eserini telif ederken izlediği metodu özetle şu şekildedir.

1- El-Hâc Ahmed, ele aldığı ravinin, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'inin hangi bölümündeki ravi olduğunu göstermek üzere, önce Buhârî'nin açtığı başlığı zikreder. Akâbinde raviyi ele alır. El-Hâc Ahmed'in, bu metodu genellikle izlediği görülmektedir. Bu bağlamda El-Hâc Ahmed, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'indeki (Kitâbu Bedî'l-Vahiy İle Kitâbu İmân hâriç) Kitâbu Mevâkiti's-Salât bölümü dâhil olacak şekilde elif (l) harfi ile başlayan beşyüz otuz (530) kişiyi tanıtır. Daha sonra be(=) harfine geçer. Burada ise Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'inin Kitâbu'l-İlim bölümündeki be(=) harfi ile başlayan şahıslar hakkında bilgi aktarır. El-Hâc Ahmed, eserinin tamamına uyguladığı arap alfabesindeki harf tertibini gözetme metodunu eserinin tamamında izlemiştir. Bu bağlamda El-Hâc Ahmed, kişileri tanıtırken, ilgi kişinin *el-Câmiu's-sâhîh*'in hangi rivayetinin senedinde yer aldığını göstermek üzere kitab isimlerini büyük harflerle (puntla) satırın ortasına yazmıştır ("Kitâbu'l-Vudu" ifadesinde olduğu gibi bkz., Âmidî, 240a.).

2- El-Hâc Ahmed biyografileri oluştururken bazen bir, bazen iki bazen de daha çok kaynaktan faydalanmıştır.

Mesela "Ebu Abdillah Urve b. Zübeyir"ın biyografisinde sadece Aynî'nin '*Umdetü'l-kârî*'sinden (Âmidî, 37b.) Ebu Muaz Ata b. Ebi Meymune'de ise Kastalânî'den faydalanmışken (Âmidî, 55 b; krş. Kastalânî, 1905, 1/238), Hz. Ayşenin sütkardeşi Abdullah b. Yezid el-Basrî'nin biyografisinde ise 'Aynî ile Kastalânî'nin her ikisinden faydalanmıştır (Âmidî, 58a; krş. Aynî, ty., 6/287; 3/197; Kastalânî, 1905, 1/317.).

El-Hâc Ahmed, Buhârî'nin hocası Ahmed b. Yakubu şöyle tanıtır.

"Ahmed b. Yakub el-Mes'ûdî el-Kûfî" (Kastalânî), *Buhârî'nin hocalarındandır. (Aynî, Kitâbu'l-İdeyn, Babü Yükrehu Min Hamli's-Silâh fi'l-İdî ve'l-Haram, 629), Ebu Yakub veya Ebu Abdillah el-Kûfî' sika olup dokuncu tabakadandır. On küsürlü yıllarda vefât etmiştir (Takrib)"*(Âmidî, 64b.)

Böylece El-Hâc Ahmed; Kastalânî, 'Aynî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'e yaptıkları şerhler ile İbni Hacer'in *Takrîb*'inden faydalandığına işaret etmektedir (Aynî, ty., 6/287; İbn Hacer, 1986, 86; Kastallânî, 1905, 2/214; Âmidî, 64a; 65b; 84a).

3- El-Hâc Ahmed, biyografileri oluştururken faydalandığı kaynakları genellikle gösterir. O, kaynaklarını aşağıdaki şekillerde göstermektedir.

a) El-Hâc Ahmed, bilgileri aldığı kişinin ismini ve ilgi eserin Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'inin kitab/bab(ı) ile bağlantılı olarak taşıdığı bölümü verir. O bazen Aynî'dan yaptığı nakiller Aynî'yi "Ayn/ع" rumuzu ile gösterir(Âmidî, 60b.)⁸

Mesela, ilk tanıttığı ravi "Ebu Abdillah Urve b. Zübeyir" hakkındaki bilgilerin referansı olan 'Aynî'yi, "عيني في باب كيف كان بدو الوحي" şeklinde göstermektedir (Âmidî, 37b; 38a; 38b.).

b) El-Hâc Ahmed, bazen yukarıdaki bilgilere ilâveten bazen eserin sadece sayfa numarasını bazen de sayfa ile birlikte cild numarasını zikreder. Genelde cildi "جلد" sayfa ise rakam "رقم" şeklinde verirken bazen bunlarda da kısaltmaya gidere cildi "ج" sayfa ise "ص" rumuzları ile gösterir.

⁸ Benzer şekilde O, ele aldığı kişiyi dâir naklettiği bilgilerin hangi kaynaktan aktarıldığını ifade ederken, aktardığı bilginin kaynağının söz konusu kitab isminde kısaltmaya gider. Mesela; Fadl b. Yakub ile ilgi bilgileri verdikten sonra Kastalânî isminden sonra cildi "ج", sayfayı "ص", kitabı ise "ك" şeklinde ifade eder. Bkz. Âmidî, 220 b; 246b.

Hakkında bilgi verdiği üçüncü kişi, Hz. İbrahim'dir (a.s.). El-Hâc Ahmed bilgileri zikrettikten sonra kaynağı olan 'Aynî'yi, "عینی کتاب الإيمان رقم ٧١" diye göstermiştir (Âmidî, 38b.). Ebu Hureyre'yi tanıtırken ise, "كتاب الإيمان باب أمور الإيمان عینی جلد ١ رقمه ٧٨" şeklinde referans göstermiştir (Âmidî, 39a; 59a.).

c) El-Hâc Ahmed bazen ravileri tanıtırken kullandığı refs sahibinin ismini vermeksizin sadece eserine işaret eder. O, bu yöntemi daha çok İbn Hacer'in *Takribu't-Tehzib*'ine yaptığı atflarda izlemektedir (Âmidî, 58a; 60a; 64b.).

4- El-Hâc Ahmed, tanıttığı kişilere ait bilgileri hangi kaynaktan aldığını genel de belirtse de bazen referansı hakkında bilgi vermez.

Mesela, 70. Sırada tanıttığı "İshâk b. Râheveyh"ın biyografisini kaynak göstermez (Âmidî, 51 a.). Ancak yaptığımız tetkikte, her ne kadar kaynak göstermese de bu bilgileri olduğu gibi Aynî'den aldığını tespit ettik (Aynî, ty., 2/81.). Benzer şekilde El-Hâc Ahmed, "İshâk b. İbrahim b. Nasr es-Sa'dî"yi tanıtırken de kaynak göstermeden bilgiler aktarır (Âmidî, 51a.). Onun aktardığı bu bilgiler de Aynî'nin eserinde zikrettiği bilgilerin aynısıdır (Aynî, ty., 2/16;81; Âmidî, 115b.).

5- El-Hâc Ahmed, ihtiyaç duymadıkça bilgi aldığı kaynağın ifade biçimine dâhi müdâhele etmez. O, ravi hakkındaki bilgilerden istediği kadarını, referansına atıfta bulunarak eserine alır. Tanıttığı ilk iki kişi (Ebu Abdillâh Urve b. Zübeyir ve Hz. Aişe'ye (r.anha)) 'ye baktığımızda böyle bir tercihte bulunduğunu görmekteyiz. Burada El-Hâc Ahmed, önce "Ebu Abdillâh Urve b. Zübeyir"⁹ daha sonra "Hz. Aişe (r.anha)" hakkında bilgiler verir. Ancak onun aktardığı bilgiler Aynî'nin 'Umdetu'l-kârî'de zikrettiği bilgilerin âdeta kopyasıdır. El-Hâc Ahmed'in, Aynî'nin sözkonusu iki kişi ile ilgili değerlendirmelerden istediği kadarını (değiştirmeksizin) eserinin en başına aldığını görmekteyiz.¹⁰

SONUÇ

XIX. asırda Osmanlı Devleti'nin Diyarbakır vilayetinde yaşamış olan El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî ile ilgili yaptığımız bu çalışmada şu neticelere varılmıştır.

1-) Osmanlı dönemi eğitim kurumlarında iyi bir eğitim almış olan şâir kişiliği ile de tanınan El-Hâc Ahmed el-Hilmî el-Âmidî, yaşadığı bölgede "Müderreslik", "Müftülük", "Müfettişlik" gibi önemli görevler üstlenmiş ve bu görevleri başarı ile ifa etmiştir. El-Hâc Ahmed, "Tertibu Ebi'l-Vefâ" ve "Mu'înu'l-kârî fi tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî" adında iki eser telif etmiştir. Günümüze ise sadece "Mu'înu'l-kârî fi tercemeti ahvâli ricâli'l-Buhârî" çalışması ulaşmıştır. Bu eserin müellif nüshası Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde yazma eser olarak bulunmaktadır.

2- Günümüze ulaşabilmiş tek nüsha olan müellif nüshası üzerinde yaptığımız çalışmada eserin; her sayfada 21 satır olacak şekilde rik'a hattı ile 283 varaktan ibaret, sırtı kırmızı renkli meşin, üzeri ebru kaplı mukavva ile cilt olduğu görülmüştür. Eserin başında, çizgili deftere yazılı 36 varaktan oluşan bir fihrist vardır.

3- Müellif, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh*'indeki ravilerin biyografilerini, adalet-zabt durumları ile haklarındaki diğer bilgileri, Bedrüddîn el-Aynî'nin 'Umdetu'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî eseri, Kastallânî'nin, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer el-Askalânî'nin, *Takribu't-Tehzib*'nden faydalanarak oluşturmuştur.

4-Müellif eserini oluştururken Buhârî'nin *el-Câmiu's-sâhîh* okuyucuna son derece faydalı şekilde izlediği metodla eserini meydana getirmiştir. Bu sebeple o, önce Buhârî'nin açtığı kitab/bab ismini daha sonra bu bağlamda zikredilen rivayetteki raviyi ele almaktadır.

2 - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ الْخَارِثَ بْنَ هِشَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ يَا أَبَتِكَ الْوَحْيُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَخْبَانَا يَا أَبَتِي بِمِثْلِ صَلَاحِ الْجَرِّ، وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ، فَيُفَصِّمُ عَلَيَّ وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأَخْبَانَا بِتَمَثُّلِ لِي الْمَلِكِ رَجُلًا "فَيَكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ» [ص:7] قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: وَقَدْ رَأَيْتُهُ يُنَزَّلُ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فِي الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبَرْدِ، فَيُفَصِّمُ عَنْهُ وَإِنَّ جَبِينَهُ لَيَنْقَصُ عَرَفًا

¹⁰ Krş için bk. Aynî, ty., 1/37-38; Âmidî, 37a-38b.

"عُرْوَةَ وَالِدِ هِشَامِ الْمُنْكَوَرِ الْمَدَنِيِّ النَّبَعِيِّ الْجَلِيلِ الْمَجْمَعِ عَلَى جَلالته وإمامته وكثرة علمه وبراعته وهو أحد الفقهاء السبعة وهم هو وسعيد بن المسيب وعبيد الله بن عبد الله بن عنتبة بن مسعود والقاسم بن محمد بن أبي بكر الصديق وسليمان بن يسار وخارجة بالخاء المعجمة والراء ثم الجيم بن زيد بن ثابت وفي السبع ثلاثة أقوال أحدها أبو سلمة بن عبد الرحمن. الثاني سالم بن عبد الله بن عمر. الثالث أبو بكر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام وعلى القول الأخير جمعهم الشاعر (ألا إن من لا يقندي بأئمة... فقسمة ضيزى من الحق خارجة) فخدمهم عبيد الله عُرْوَةَ قاسم... سعيد أبو بكر سليمان خارجة) وأم عُرْوَةَ أسماء بنت الصديق وقد جمع الشرف من وجوه فرسول الله صلى الله عليه وسلم صهره وأبو بكر جده والزبير والده وأسماء أمه وعائشة خالته ولد سنة عشرين ومات سنة أربع وتسعين وقيل سنة ثلاث وقيل تسع. روى له الجماعة وليس في السنة عُرْوَةَ بن الزبير سواء ولا في الصحابة أيضا الخامس أم المؤمنين عائشة بنت أبي بكر الصديق رضي الله عنها تكتى بأم عبد الله كناها رسول الله صلى الله عليه وسلم بإذن أختها عبد الله بن الزبير وقيل بسقط لها وليس بصحيح وعائشة مأخوذة من العيش وحكى عيشة لغة فصيحة وأما أم رومان بفتح الراء وضعتها زينب بنت عامر وهي أم عبد الرحمن أخي عائشة أيضا ماتت سنة ست في قول الواقدي والزبير وهو الأصح تزوجها رسول الله صلى الله عليه وسلم بمكة قبل الهجرة بسنتين وقيل بثلاث وقيل بسنة ونصف أو نحوها في شؤال وهي بنت سبت سبين وقيل سبع وبنى بها في شؤال أيضا بعد وقعة بدر في السنة الثانية من الهجرة أقامت في صحبته ثمانية أعوام وخمسة أشهر وتوفي عنها وهي بنت ثمانية عشرة وعاشت خمسة وستين سنة وكانت من أكبر فقهاء الصحابة وأحد السنة الذين هم أكثر الصحابة رواية زوي لها ألفا حديث ومائتا حديث وعشرة أحاديث اتفق البخاري ومسلم على مائة وأربعة وسبعين حديثا وانفرد البخاري بأربعة وخمسين ومسلم بثمانية وخمسين روت عن خلق من الصحابة وروى عنها جماعات من الصحابة والتابعين قريب من المائتين ماتت بعد الحسين إما سنة خمس أو ست أو سبع أو ثمان في رمضان وقيل في شؤال وأمرت أن تدفن ليلا بعد الوتر بالتبقيع وصلى عليها أبو هريرة رضي الله تعالى عنه وهل هي أفضل من خديجة بنت خويلد فيه خلاف فقال بعضهم عائشة أفضل وقال آخرون خديجة أفضل وبه قال القاضي والمتولي وقطع ابن العربي المالكي وآخرون وهو الأصح وكذلك الخلاف موجود هل هي أفضل أم فاطمة والأصح أنها أفضل من فاطمة وسمعت بعض أساتذتي الكبار أن فاطمة أفضل في الدنيا وعائشة أفضل في الآخرة والله أعلم"

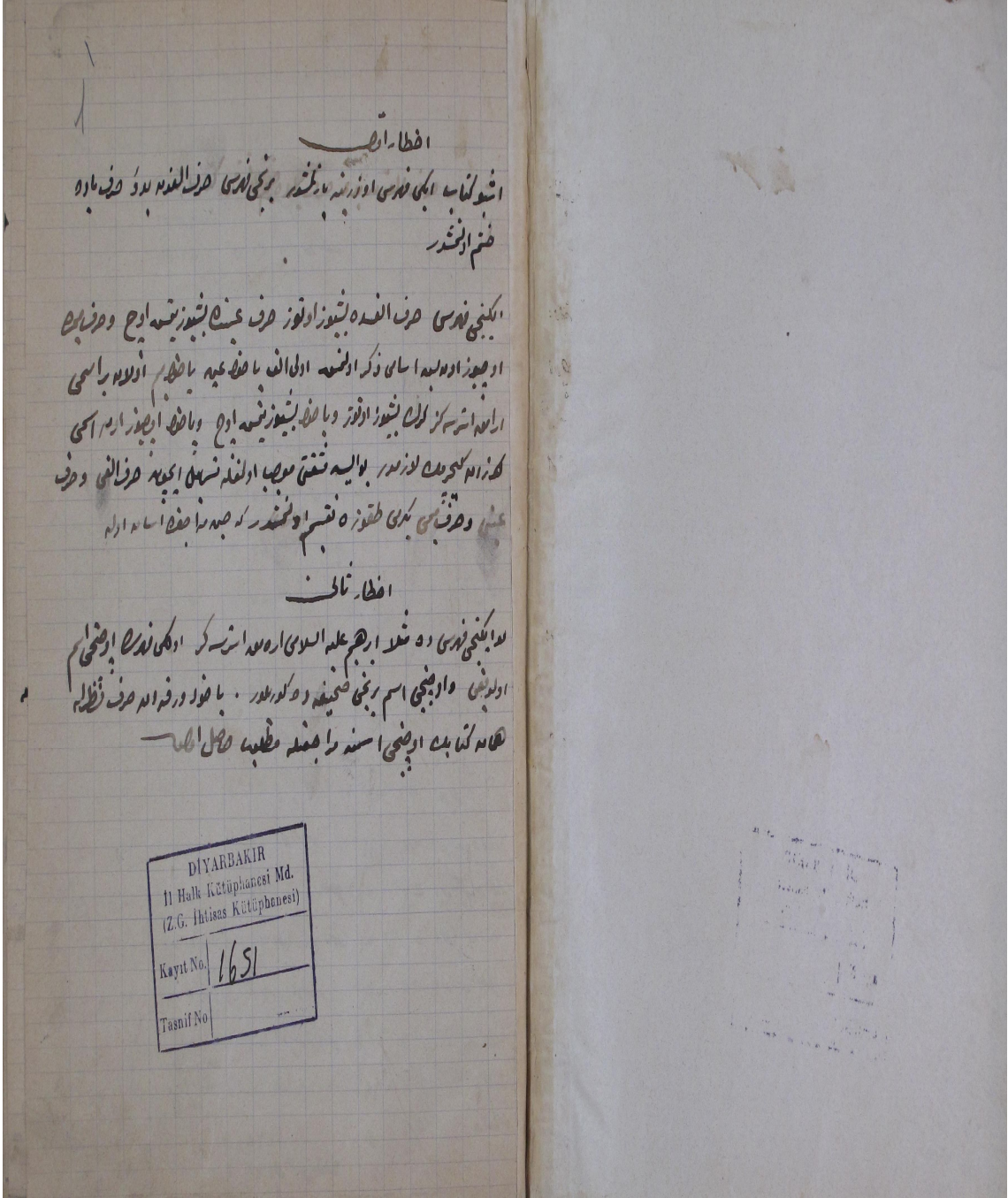
El-Hâc Ahmed el-Hilmî ile ilgili yaptığımızın bu çalışmanın, Hadis alanı başta olmak üzere diğer alan araştırmacılarına katkı sunacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

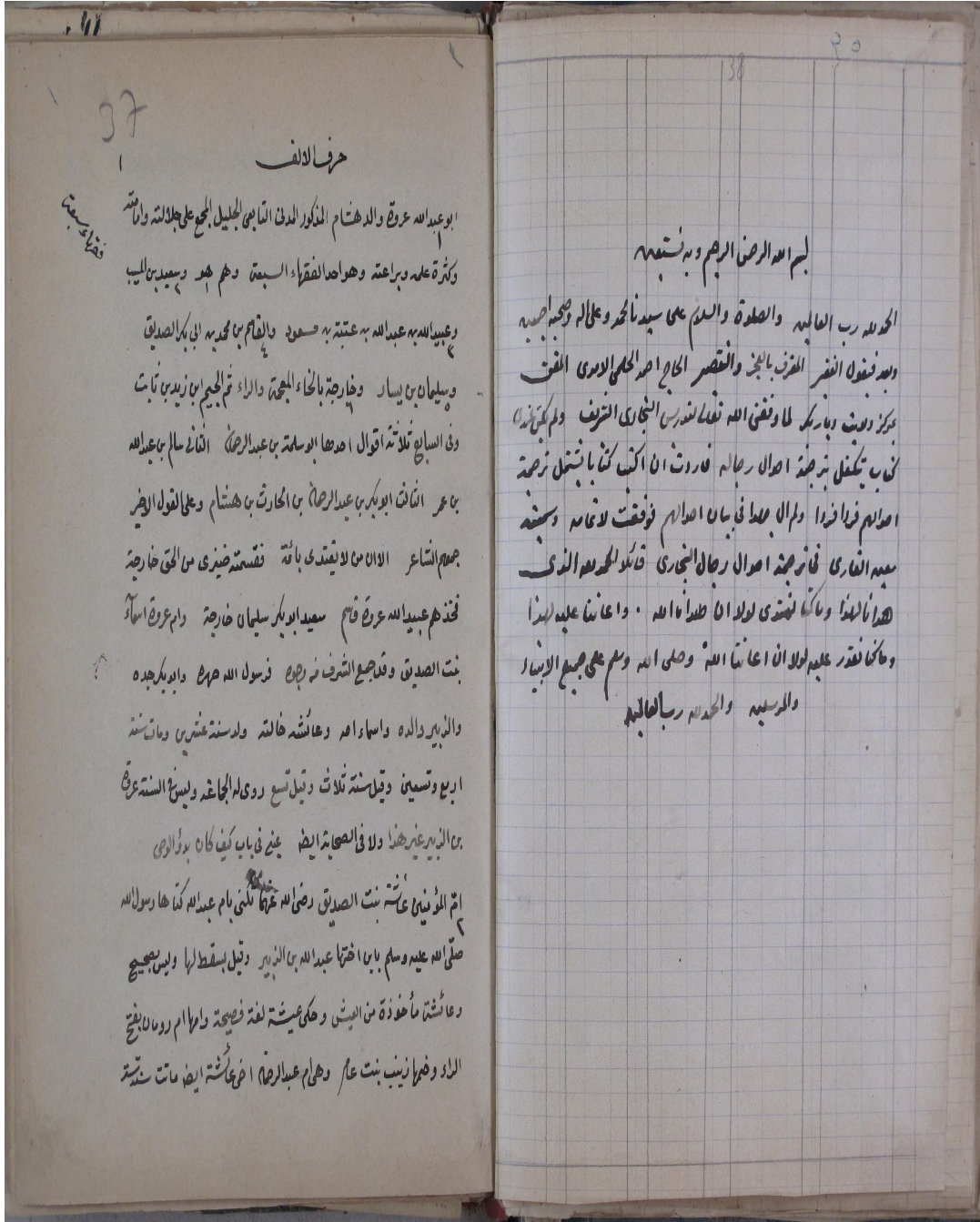
- Ali Emîri Efendi(2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. (Hazırlayan: İdris Kadioğlu), Ankara: Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü. Âmidî, El-Hâcî Ahmed Hilmî. *Mu'înu'l-kârî fi tercemeti ahoâli ricâli'l-Buhârî*. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eser Kayıt No:1651.
- Atalan, Özlem(2007). Artuklu Mimarisinde Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği. I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri (25-27 Ekim 2007 Mardin), C. 3, s. 307-314.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ty.). *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- A'zamî, M.Mustafa (1992). Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, ss.368-372.
- Ertaş, Hikmetullah (2018). *İbn Halfûn ve Hadis İlmindeki Yeri*, Ankara: Gece Akademi.
- İşık, İhsan (2013). Müftü Ahmed Muhtar Hilmi Efendi. *Diyarbakır Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara: Elvan Yayınları, ss. 411-412.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbu'ddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (1986). *Takribu't-Tehzîb*. Thk. Muhammed 'Avvâme, Suriye: Dâru'r-Reşid.
- Kastallânî, Ebû 'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (1323/1905). *İrşâdî's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ.
- Korkusuz, M. Şefik (1996). *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakır Ulemâsı*. İstanbul: Melisa Matbaası.
- Sandıkçı, Kemal (1991). *Sahîhi Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sezgin, Fuad (2001). *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Şanlı, Bilâl (2011). *Osmanlı Dönemi Diyarbakırlı Dîvân Şâ'irleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Tayşi, M. Serhan (1989). Ali Emîri Efendi. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 390-391.
- http://turizm.diyarbakir.bel.tr/tr/i/Zinciriye_Sincariye_Medresesi. Erişim Tarihi: 26.12.2018

EKLER

İlk Varak (Fihrist Kullanım Talimatı)

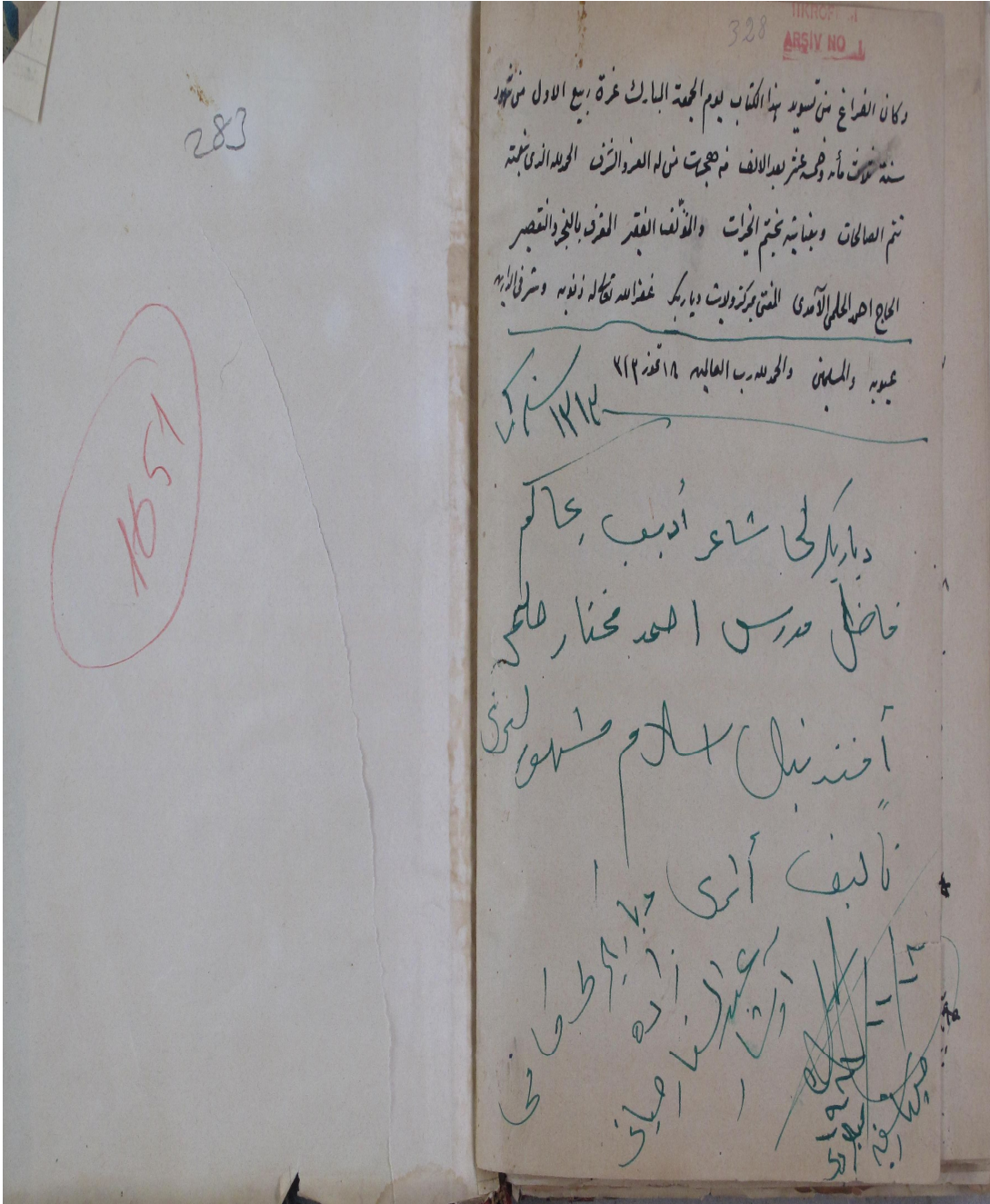
بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه
وبعد فنقول الفخر المرفق بالبحر والعصر الحاضر احمد الخليلي الاموي المقت
بكرز دوت وبارك لما ونفى الله تعالى نذرنا من التجارى الترف ولم يكن
ان باب يفتل بزينة احوال رحالم فارت ان انكنا كنا بائسلة بزينة
اصلام فزادوا ولم ال ملام في بيان احوالهم فوفقت لانامه وسينه
سبعه الفارى في بزينة احوال رجال التجارى قالوا الحمد لله الذي
هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله . واعاننا عليه لهذا
وما كنا لنقدر عليه لولا ان اعاننا الله وصى الله وسلم على جميع الانبياء
والمرسلين والحمد لله رب العالمين

حرف لائف

ابو عبد الله عروق والد هشام المذكور الذي التايم الخليل المجمع على جلالة وادامته
وكثرة علمه وبراعته وهو واحد الفقهاء السبعة وهم هو وسعيد بن السيب
وعبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود والقاسم بن محمد بن ابي بصير
وسليمان بن يسار وخارجة بن الحارث المعمر والراء بن الخيم بن زيد بن ثابت
وفي السابغ ثلاثة اقوال اهدوا اليه بن عبد الرحمن القاسم بن عبد الله
بن عمر القاسم ابو بكر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام وعلى القول الاخر
بهم التسعة الا ان من لا يقيد باقة تقسمه ضيري من التي خارجة
فخدم عبيد الله عروق وهم سعيد ابو بكر سليمان خارجة وادم عروق اساء
بنت الصديق وقد جمع الترف في زينة زبول الله هرع وابو بكر جده
والزبير والده واسما واهم وعائشه خالته ولد سنة خمس من مائة سنة
اربع وتسعين وقيل سنة ثلاث وقيل سبع روى له الجماعة وليس في السنة عرق
بن الزبير غير هذا ولا في الصحابة ايضا غني في باب كيف كان بود الوحي
ام المؤمنين عائشة بنت الصديق رضي الله عنها التي نام عبد الله كما هار رسول الله
صلى الله عليه وسلم بابا اخترها عبد الله بن الزبير وقيل بسقطها وليس بصحيح
وعائشة مأهودة من العيش وهي عيشة لغة وصحبة وامام رومان في فتح
الراء وضمها زينب بنت عامر وهي ام عبد الرحمن ام عائشة ايضا مات سنة

Eserin Dibâce'si

Son Varak